

YU ISSN 0027-8084
UDK 808.61./.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXIII/3—4

БЕОГРАД
2000

Digitized by Google

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXIII

Св. 3–4 (2000)

САДРЖАЈ

Грамматика и нормативистика

- Каже се: *СЕО ПОРЕД ЊЕ*, али не и: **УСТАО ПОРЕД ЊЕ*; зашто?
(МИЛКА ИВИЋ) 185
- О граматичко-семантичким проблемима исказа *стало ми је до некога / до нечега* (ЕГОН ФЕКЕТЕ) 188
- Белешке о категорији јединичности у српском језику
(БОГДАН Л. ДАБИЋ) 198
- Репартиција и конкуренција наставака генитива множине именица женског рода са сугласничком скупином на крају основе
(БРАНИСЛАВ ОСТОЈИЋ) 204
- Суфикс *-иста/а* у српском стандардном језику (БОЖО ЋОРИЋ) 211
- О краћењу дужина првих компонената именичких сложеница у српском језику (СТАНИМИР РАКИЋ) 236
- Лейлици* или *леј(ј)елица*? (За чвршће критеријуме нормирања)
(МИЛАН ШИПКА) 244
- Неједнаки облици једног глагола (*жвакајти/жвајтајти*) (АСИМ ПЕЦО) 254

Лексикологија и семантика

- Експресивна лексика у најновијем омладинском жаргону и у савременом српском језику (социolingвистички аспекти употребе и развоја)
(СТАНА РИСТИЋ) 257
- Ошћи до кумине куће* (ПРВОСЛАВ РАДИЋ) 273

Историја књижевног језика

- Настанак и структура српског књижевног језика (БРАНКИЦА ЧИГОЈА) 279

Етимологија и ономастика

- Приче* (НЕДЕЉКО БОГДАНОВИЋ) 295

Прикази

- Данко Шипка, *Основи лексикологије и сродних дисциплина*
(ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК) 301
- Правопис српскога језика – Приручник за школе*
(МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ) 307
- Иван Клајн, *Лингвистичке студије* (Партенон, Београд, 2000)
(БОРЂЕ ОТАШЕВИЋ) 318
- Ранко Бугарски, *Лица језика (социolingвистичке теме)*
(ВЛАДО ЂУКАНОВИЋ) 321

<i>Симпозиј о босанском језику и поводом њега</i> (БРАНИСЛАВ БРБОРИЋ)	326
Из савремене руске србистике (В. П. Гудков, <i>Славистика. Србистика.</i> Москва, МГУ, 1999) (СРЕТО ТАНАСИЋ)	333
О <i>Речнику</i> Милоша Московљевића (ЕГОН ФЕКЕТЕ)	338
Отворена књига (Милан Шипка, <i>Зашто се каже?</i> , Популарна лингвистика 3, ЦПЛ Београд / Прометеј, Нови Сад 1998, 272) (БРАНКИЦА ЧИГОЈА)	343
Библиографија	
Библиографија радова из морфологије и творбе речи (1950–2000) (МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ и ВЕСНА ЛОМПАР)	345
Прилози	
Видови диференцијације између говора и књижевнојезичке норме (БЛАЖО МИЛИЋЕВИЋ)	381
Нове и незабележене речи — грађа (II) (ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ)	387

БЛАЖО МИЛИЋЕВИЋ
(Музичка академија, Српско Сарајево)

ВИДОВИ ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈЕ ИЗМЕЂУ ГОВОРА И КЊИЖЕВНОЈЕЗИЧКЕ НОРМЕ

Стандардни језик се разликује од сваког мјесног говора и дијалекта, па у знатној мјери и од оних народних говора који су узети за основу српског књижевног језика. Нормираност стандардног језика обавезује све чланове језичке заједнице да поштују утврђена правила и успостављену норму. Ако није тако, тј. ако стандардни језик не би био нормиран, он не би могао ваљано вршити своју функцију најсавршенијег средства за споразумијевање у друштвеној заједници која се служи истим књижевним језиком. Споразумијевање тече без тешкоћа само ако сваки језички знак исто (или бар прилично исто) значи за све оне који говоре једним језиком.

Одавно је усвојено стајалиште (и у теорији и у пракси) да књижевни језик мора бити нормиран. Сви су језици у цивилизованим друштвима нормирани. Ако језик не би имао норму, онда бисмо се вратили у преддуковско доба када је свако писао како је знао и умио „по правилима бабе Смиљане“, како је такав неред у језику назвао Вук Караџић. Но, око норме у језику треба много шта објаснити и извести на чистац, ако се и може баш све потпуно рашчистити.

Потребно је знати шта је нормирано у језику, јер је доста раширено схватање да је у језику све прописано. Из оваквог схватања језичке норме слиједи закључак да је нормирање у језику сметња за испољавање личних способности и стваралаштва. Међутим, у језику је описано и нормирано само оно што се односи на правопис, гласове, облике ријечи и основну структуру реченице, а све остало: избор и начин повезивања језичких средстава зависи од личности онога ко говори или пише, од његове социјалне, регионалне и професионалне припадности; од степена образовања, обавијештености о предмету говора, од сензибилитета и карактера — од психичког бића у цјелини. Нормирање у језику није сметња, него је услов за развијање и богаћење језичког израза, за култивисање и усавршавање говорене и писане ријечи. Осјећај извјесне нормираности језичког израза постоји и у народним говорима. У оквиру истог регионалног говора становници сусједних села почесто истичу неке језичке особености по којима се њи-

хови сусједи разликују од њих. Некад се знају и наругати комшијама из другог села указујући на разлике у говору, на примјер: „Они кажу *синој, ићиш*“ и слично.

Најбитније питање у вези са нормирањем стандардног језика јесте каква норма осигурава оптимално функционисање језичког израза на цијелом подручју истог језика. Нормирање књижевног језика важан је теоријски проблем науке о језику. Раније су лингвисти истицали стабилност језичке норме, а исто тако и њену еластичност. У новије вријеме најчешће се говори о конјунктивној норми. Стабилност језичке норме не треба изједначавати са неком крутошћу, него као обавезу да се правила поштују док не буду сазрели услови за њихову промјену под утицајем тенденција испољених у комуникацијском језичком изразу, а еластичност и јесте та могућност да се норма мијења под одређеним условима како би се нормом обухватило и оно што је испољено као тенденција у говорној пракси. Конјунктивна норма подразумијева могућност личног, субјективног избора у зависности од воље, жеље и уопште од опредјељења онога ко говори или пише. Сматрамо да је неопходно уважити лични избор језичких средстава сваком појединцу, али оно што ко жели и воли да употреби у свом језичком изразу мора бити обухваћено нормом, па између тога, тих језичких форми да се врши избор.

У језику постоје трајно двије супротне тенденције: тежња да буде нормиран и тежња да се језиком изразе индивидуалне особености. Ипак је могуће помирити потребу за нормирањем са увијек живом тежњом да језик буде разноврстан, са неограничним бројем индивидуалних могућности у избору и повезивању језичких средстава. Нормирање не спречава да се у језику дешавају промјене — то није циљ нормирања, јер су језику неопходне разноликости. Има више потврда о томе да норма није могла зауставити промјене у језику. Поменућемо само неколико примјера: *бици, ириповијеци — бишки, ириповијешки; усљед, сједјети — усљед, сједиши* итд. Како је дошло до промјене у нормирању ових и других облика? Поред онога што је имало у језику статус стандардног лика (први примјери) у говорној, па и писаној пракси, употребљавани су и облици који представљају тенденцију у језику. Ти појавни облици живе упоредо са стандардизованим и када сазре услови за мијењање норме, добију статус стандардизованих. У сљедећој фази (неком временском раздобљу) оба се лика употребљавају као нормиране форме, а избор врши сваки појединац. Могуће је у даљем развоју језика да постане нормом оно што је некада било изван норме као тенденција. Овакве промјене у језичком нормирању доказују вриједност одавно исказане мисли да граматичари не смију бити законодавци, него описивачи језика.

Постоји много видова у којима се врши диференцијација између говорне праксе и књижевнојезичке норме. Образложићемо само неколико начина који су узроковали разлике између говора и стандардног језика.

1. Језичке појаве преливају се из једне регионалне или социјалне средине у другу, тако да у језички израз улазе елементи и новог и традиционалног, урбаног и руралног језичког израза. Све више се бришу разлике између села и града (више има неписмених у великим градовима него у селима). Ако је, на примјер, неки град сада већи десет пута него што је био прије 50 година, то значи да само сваки десети становник тога града сада говори (условно речено) некадашњим говором тог града. Није могуће да говор оних деведесет посто досељеника не утиче на језички израз десет посто старосједилаца. Ту се мијеша фолклорна боја у језику нових становника са језичком традицијом, а и једна и друга уграђене су у књижевни језик. Зато су градови језички врло хетерогени. Било би јако интересантно описати говор станара само једног небодера.

2. Ријечи прелазе из једног функционалног стила у други. Многи термини постају општеупотребне ријечи захваљујући честој употреби у средствима јавног информисања. Новине, радио и телевизија више утичу на језички израз него школа и књига, нарочито телевизија, најпосјећенији биоскоп на свијету. Према једном истраживању, старији основци проведу за годину дана пред телевизијским екраном и биоскопским платном око 1050 часова, а у редовној (обавезној) школи око 900 часова.

Донедавно су ријечи *сценариј*, *промоција*, *диференцијација*, *хомогенизација*, *конфедерација*, *ениџиџи*, *конвенција* биле термини и употребљаване су само у стручним и научним радовима. Сада се ови доскорашњи термини често употребљавају у средствима информисања. Сценариј није више само једна фаза у текстуалној припреми филма, него је то свака пројекција неког подухвата, нечија визија онога што се намјерава урадити. Промоција није само додјелјивање академске части и унапређење у више звање, него је то свако представљање. Сада се редовно врши промоција нових књига, а некада су се могли промовисати само људи. Посредством новина, радија и телевизије у наш говорни израз ушле су многе конструкције и шаблони из службеног, административног језика, који се с правом назива „бирокуратским начином изражавања“. Тај језик је препознатљив по томе што је компликован, извјештачен, усиљен и тром; претрпан апстрактним именицама и шупљим фразама.

3. Везивање синонима за одређени појам представља аутохтону појаву у језичком изразу грађана Босне и Херцеговине. Ова је појава нарочито примјетна у посљедњим деценијама. Када се два синонимна лика ријечи упоредо употребљавају, није риједак случај да се један од њих веже за ново значење које се разликује од заједничког. Тако се са сигурношћу може рећи да у нашим школама ријеч *час* значи наставни сат који траје 45 минута. Редовно се *ћправе расћореди часова*, *иде на часове*, *губе часови* и слично, али се исто тако увијек пита *колико има сати*, *гледа на сат* (часовник), *ћоћравља сат* итд. Значи, *сат* је справа за мјерење времена и вријеме од 60 минута, а *час* је школско вријеме од 45 минута. Лексемом *дојам* изражава се по пра-

вилу снажнији доживљај, а обликом *ућисак* доживљај слабијег интензитета. Примјетна је разлика у значењу између синонима *окус* и *укус*, *чистоћа* и *чистоћа*. Окус има конкретно значење; то је осјећај који изазива јело у устима када се окуси (сладак, горак, слан, љут и сл.). На везивање лика *окус* за ово значење свакако је утицао глагол истог коријена *окусити*. С друге стране, *укус* је најчешће апстрактан појам; то је осјећање и смисао за лијепо, одмјереност; систем естетских погледа, схватање лијепог, естетско мјерило (*укус* у одијевању, уређењу стана, музички *укус* и сл.). Позната је мисао да се о укусима не расправља, јер свако има своја особена естетска мјерила, а то се никако не може рећи за *окус*, пошто је горко, слатко и слано мање-више једнак осјећај за све људе који имају здраво чуло укуса, углавном језик. Чистоћа има конкретно значење; то је стање онога што је чисто, без мрља, без прљавштине (чистоћа учионице, улице и сл.), а чистота има фигуративно значење; то је стање онога што је чисто у естетском и моралном смислу (стилска чистота, морална чистота и сл.). Исто тако имамо везивање за конкретно и апстрактно значење различитих облика именице *ућит* с обзиром на наставак -е или -о. Облици са наставком -о имају конкретно значење (под путем, лоши путеви), а облици са наставком -е имају апстрактно значење (*ућит* сталног праћења, животни путеви и сл.).

4. Оживљавање старије лексике у новије вријеме све више хвата маха. Увијек су се писци литерарних дјела служили и старијом лексиком која је настала из комуникацијског језичког израза. Сада се старија лексика употребљава у новинама, на радију и телевизији. Оживљавају се ријечи које дуго времена нису биле у употреби, бар не у комуникацијском језичком изразу. У колективном језичком изразу, у језику средстава информисања требало би водити рачуна о томе да ништа не отежава брзу и лаку комуникацију са аудиторијем. Највише има ефекта онај језички израз у средствима информисања који лако разумије највећи број људи којима је намијењен.

5. На другој страни налази се тежња ка уношењу у стандардни језик више елемената народног говора. Стандарднојезички израз треба да задовољи потребе, говорне навике и тежње што већег броја људи којима је намијењен. Између онога што је нормирано нека сваки појединац врши избор. Зато нека се није и *кафа* и *кава*, гледа на *саит* и *часовник* — како ко воли да каже и напише; нека се шиша код *брице*, *мушког фризера* и *брџача* — гдје ко воли; нека се записује у *биљежницу*, *теку* и *свеску*; нека се активирају сви *фактори* и *чиноџи*.

Језички стручњаци ће процијенити шта све из народних говора и старије лексике може ући у нормирани стандард. Сматрамо да све оно што се очитује као тенденција у говору не може ући у стандардни језик. Можемо ли прихватити брисање разлика између гласова *ч* и *ћ*, *ц* и *ћ* или изједначавање облика аориста глагола бити (у саставу потенцијала) у свим лицима једине и множине (ја *би*, ми *би*, ви *би*)? Још је раширенија у говору и писању ненормирана конструкција „... одговор кога сам дао — *задашак* кога сам добио — *кајућ* кога сам

купио“ умјесто *који* када се односи на неживо (одговор *који*, задатак *који*, капут *који*...). Хоћемо ли и даље ово спречавати? Све што је до сада рађено на томе да се поштује нормирана конструкција није имало готово никаквог ефекта. Еластичност и ширина језичке норме има велику стилистичку вриједност, јер употреба синонима разбија монотонију и освјежава казивање.

6. И примање стране лексике и језичких модела условљава разлике између говорне праксе и књижевнојезичке норме. Ово може бити посебна тема за стручну обраду. Овдје ћемо само констатовати да у новије вријеме многи англизми улазе у наш комуникацијски језички израз. За неке лексеме које се често употребљавају у спорту, економији и стручним терминологијама (одакле улазе и у разговорни језик) немамо одговарајућих ријечи у нашем језику, али за неке енглеске ријечи имамо наше домаће, само се оне ријетко употребљавају. Сувишни су нам *шојнинг*, *илеј-оф*, *илеј-бек*, *илејмејкер* кад имамо наше *куйовина*, *џржница*, *џрговишије*; *доигравање*, *ионовна игра*, *организаџор игре*. Сада се умјесто *скујова*, *зборова*, *засједања*, *сасџанана* одржавају *конвенције*, а разговор челних људи држава назива се *самџџом*. Често се емитује реклама *инсџанџи* лутрије и тек када потражи рјечник страних ријечи, велики број гледалаца телевизије знаће да ова енглеска ријеч значи час, тренутак, „трен ока“, хитност, брзина — дакле, брза лутрија. Али не можемо успјешно замијенити нашим ријечима ријечи *викенд*, *грејџ* и сл. Зато нормом треба обухватити оне ријечи које су примљене из страних језика ако за њих немамо одговарајућу ријеч у нашем језику, под условом да се те ријечи уклапају у моделе нашег језичког система.

7. И понеки арготизми и вулгаризми улазе у комуникацијски језички израз, а нису само специфичност одређених социјалних скупина. Неке ријечи из жаргона постају општеупотребне. Млади људи се често зачуде ако их упозорите да није пристојно у разговору са својим професором употребљавати, на примјер, ријечи *дерџџи се*, *зезаџџи*, *вадиџџи се* на нешто и сл. Да је језик улице почео полако улазити у јавну употребу, потврђују неки примјери из средстава информисања и телевизијских представа. Ученица из серије „Бољи живот“ комуницира са својом разредницом шатровачким говором и сматра да је то нормално.

Скраћено изговарање неких ријечи позната је особина шатровачког говора, која се прихвата и све више улази у комуникацијски језички израз. Ради уштеде простора и времена све је чешће скраћивање ријечи. Редовно на аутобуским стајалиштима стоји ознака *бус* умјесто аутобус. Од *ауџџомобил* добили смо одавно *ауџџо*, па скраћивањем на други начин од *ауџџобус* добијено је *бус*.

Језичко чистунство није значајка савремене лингвистике. Зато се треба супротстављати свакоме пуризму: и традиционалном и елитарном. Треба поштовати право на избор и употребу онога што коме одговара из цјелокупног нормираног језичког фонда. Језичке различитости доприносе љепоти и богатству говореног и писаног израза. Што

се тиче турцизама, заблуда је сматрати да они припадају само муслиманима, да су специфичност говора муслиманског живља. Турцизми су познати свим људима у Босни и Херцеговини и сусједним подручјима. Велики број турцизама примљен је у наш стандардни језик и сада се они не осјећају као ријечи страног поријекла. И не помишљамо, на примјер, да су турцизми и ове ријечи: *наранџа, кајсија, лимун, боранија, олук, њајуча, сирће, шамар, шава, шейсија, кајмак, кичма, мајмун, адмирал, чамац, чекић, чесма, ћебе, џеј, јасџук* и многе друге; за неке од ових ријечи и не постоји ријеч у српском језику. О употреби турцизама у српским народним говорима потребно је вршити истраживање и обраду у посебним радовима.